

УДК 341.215.2.009.11(477)

А.В. ТКАЧЕНКО, Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Ключові слова: споживча кооперація, Міжнародний кооперативний альянс, імплементація, міжнародні принципи споживчої кооперації

Із набуттям у 1992 р. членства в Міжнародному кооперативному альянсі (далі – МКА), Центральна спілка споживчих товариств України (далі – Укоопспілка) як представницький орган добровільного об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності, взяла зобов'язання дотримуватися основних принципів світового кооперативного руху та сприяти їх поширенню на національному рівні. У такому разі вказане представницьке об'єднання поряд з іншими вітчизняними організаціями виступає суб'єктом лобювання інтересів кооперативів на національному рівні та впливає на прийняття відповідного кооперативного законодавства, спрямованого на імплементацію міжнародних стандартів споживчої кооперації.

Національна імплементація міжнародно-правових стандартів споживчої кооперації у законодавстві України потребує не тільки наявності спеціального закону, але й комплексного внесення змін до інших законодавчих актів України з огляду на сучасний розвиток кооперативних та інших правовідносин. Незважаючи на те, що українське законодавство у сфері кооперації є досить добре розробленим і включає в себе значну кількість нормативно-правових актів [1, с.126], воно все ж таки потребує внесення певних змін задля виконання міжнародних зобов'язань України, з одного боку, як члена ООН – організації, що підтримує кооперативні цінності, а з іншої –

як держави, що бере участь у поширенні міжнародного кооперативного руху.

Крім того, питання про імплементацію в Україні міжнародних стандартів споживчої кооперації не було предметом спеціальних досліджень. Варто лише вказати на праці В.В. Каран, В.І. Семчика, О.О. Погрібного, Н.Ю. Федоришин, В.В. Щербакової [1–4], в яких розкриваються окремі аспекти вказаної проблематики. Зазначене обумовлює актуальність обраної теми наукової статті.

З огляду на вищевказане метою цієї статті є з'ясування ступеню відповідності національного законодавства України принципам МКА та визначення необхідності внесення змін до чинного українського законодавства з урахуванням світових стандартів споживчої кооперації. Її новизна полягає у розкритті особливостей імплементації міжнародних стандартів споживчої кооперації в Україні.

Передусім варто вказати, що для здійснення на національному рівні імплементації цінностей і принципів діяльності кооперативів, які вироблені в практиці МКА, досить впливовою є широка підтримка кооперативного руху з боку ООН, що визнає реальну здатність кооперативів сприяти покращенню соціальної, економічної, духовної складових держав світу. З цією метою ООН розробила для держав-членів комплекс норм рекомендаційного характеру (так званих *soft law*), спрямованих на реалізацію ними принципів кооперації у внутрішньому законодавстві. Звичайно, вказані норми не створюють прямих зобов'язань для держав, тому правильне їх застосування залежить передусім від реального усвідомлення державами позитиву від потенціалу кооперативного руху та його реальної здатності розв'язати численні національні соціально-економічні проблеми.

Зокрема, у 2001 р. були розроблені та проголошені Керівні принципи ООН, спрямовані на створення сприятливого середовища для розвитку кооперативів [5]. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію «Кооперативи у процесі соціального розвитку» № 56/114 від 19.12.2001 р. [6], якою офіційно визнала ці

Принципи та попрахала держав-членів ООН враховувати положення Принципів при розробці політики у сфері кооперації та прийняття відповідного законодавства.

У Доповіді Генерального Секретаря ООН «Кооперативи в процесі соціального розвитку» від 16.07.2003 р. [7] висвітлено основні ключові положення імплементації цих принципів до національного законодавства 27 держав, у тому числі й України. Зокрема, на підставі проведеного аналізу законодавства України зазначалося, що національна політика України спрямована на створення сприятливих умов для розвитку кооперативів, спирається на рекомендації ООН, зокрема вищевказану Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 56/114. Крім того, у Доповіді вказано на проголошене Україною завдання щодо прийняття закону про кооперацію, що й відбулося у 2003 р. Загалом була надана позитивна оцінка розвитку державних механізмів, спрямованих на підтримку кооперативного руху.

Якщо звернутися до процесу становлення кооперативного законодавства в Україні, то варто вказати, що основні принципи споживчої кооперації були закріплені в Законі України «Про споживчу кооперацію» від 10.04.1992 р. [8], в якому відображено міжнародні принципи кооперації, враховано досвід роботи кооперації різних країн світу і визначено основи розвитку її діяльності. У статті 1 вказується, що «споживча кооперація в Україні – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі». Законом також передбачено, що діяльність споживчої кооперації будується на принципах добровільності членства, демократизму, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, вільного госпо-

дарського функціонування на основі ринкових відносин (ст.2).

Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. [9] були проголошені такі основні кооперативні принципи: відкрите членство; обов'язкова трудова участь членів у діяльності виробничих кооперативів; демократичний характер управління за принципом «один член кооперативу – один голос»; обмеження виплат частини доходу на паї; розподіл доходу відповідно до участі членів у діяльності кооперативу; контроль за діяльністю кооперативу в порядку, визначеному статутом (ст. 3).

Варто зазначити, що кооперативні принципи деталізуються у статутах споживчих товариств та створених ними спілках [10], що приймаються відповідно до зазначених законів. Крім того, з урахуванням положень кооперативного законодавства реалізується також «Стратегія розвитку споживчої кооперації України (2004–2011 рр.)» [11], що визначає перспективи і пріоритети соціально-економічного розвитку споживчої кооперації в умовах системних трансформацій суспільства та сталого розвитку національної економіки.

Згодом узагальнені принципи різних видів кооперації були визначені Законом України «Про кооперацію», прийнятому 10.07.2003 р. [12]: добровільність вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації; соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво; рівне право голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос); вільний вибір напрямів і видів діяльності; демократичний контроль за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій; безпосередня участь членів кооперативної організації у її діяльності. Крім того, з 01.01.2004 р. у новій редакції набрали чинності Цивільний Кодекс України [13] та Господарський Кодекс України [14], що містять низку положень на підтримку розвитку споживчої кооперації (напр., Гл.23 ЦК України, Гл.10 ГК України).

В Указі Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» від 13.12.2000 р. [15] визначено, що розвиток кооперативного руху є одним із важливих напрямів реалізації структурних змін в економіці України та формування її багатокладності (п.1). Проте його положення залишаються декларативними. У щорічних Посланнях Президента України до Верховної Ради України також завжди наголошується на важливій ролі кооперативного сектора у розвитку національної економіки, проте на сьогодні відсутні реальні механізми державного сприяння.

З метою надання належної оцінки імплементації названих принципів кооперації, закладених у національному законодавстві, необхідно порівняти їх із змістом міжнародних кооперативних принципів, що містяться в установчих документах МКА. Так, в установчих документах МКА (Статутах МКА) 2009 р. [16] дається визначення кооперативу як автономного об'єднання людей, які добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх спільних економічних, соціальних і культурних потреб та інтересів через спільні підприємства, що демократично управляються. Згідно з вказаними установчими актами чинна система міжнародних кооперативних принципів є такою:

1-й принцип. Добровільність і відкрите членство. Кооперативи – це добровільні організації, що відкриті людям, здатним користуватися їх послуги, які беруть на себе зобов'язання члена без дискримінації зі статевих, соціальних, расових, політичних чи релігійних міркувань.

2-й принцип. Демократичне управління. Кооперативи – це демократичні організації, що управляються їх членами, які беруть активну участь у проведенні кооперативної політики і прийнятті рішень. Чоловіки і жінки, що обрані представниками, підзвітні решті членів. У первинних кооперативах члени мають рівне право голосу (один член кооперативу – один голос). Кооперативи на інших рівнях

також організуються на демократичних засадах.

3-й принцип. Економічна участь. Члени вкладають (частку власності) рівною мірою і демократично управляють своїм кооперативом. У всякому разі їх частка власності – це власність кооперативу. Члени звичайно отримують обмежену компенсацію, якщо взагалі така є. Це вважається «умовою членства». Доходи розподіляються між членами кооперативу після вирішення фінансових питань розвитку кооперативу, створення, по можливості, резервів, частина яких за гострої потреби спрямовується до неподільних фондів. Доходи розподіляються між членами пропорційно їх участі у кооперативі, направляються на інші види діяльності, схвалені членами.

4-й принцип. Самостійність і незалежність. Кооперативи – самостійні, самоврядні організації, що діють на засадах самофінансування. Якщо вони входять у договірні зв'язки з іншими організаціями, у тому числі з урядом, чи отримують фінансову підтримку із зовнішніх джерел, то здійснюють це за умови гарантування демократичного управління їх членами і підтримки своєї кооперативної самостійності.

5-й принцип. Освіта, навчання та інформація. Кооперативи забезпечують освіту і навчання своїх членів, обраних представників, адміністративного персоналу і службовців таким чином, щоб вони сприяли дійсному розвитку кооперативу. Вони інформують громадськість, зокрема молодь і громадських лідерів, щодо характеру і вигоди співробітництва.

6-й принцип. Співробітництво між кооперативами. Кооперативи обслуговують своїх членів найбільш ефективно і зміцнюють кооперативний рух, працюючи спільно через місцеві, регіональні, національні і міжнародні структури.

7-й принцип. Турбота за об'єднання (турбота за громаду, вигода об'єднання). Кооперативні зусилля спрямовуються на підтримку розвитку своїх співтовариств через схвалену їх членами політику.

Порівняльний аналіз кооперативних принципів, сформульованих МКА, і принципів, передбачених у законах України про кооперацію, дозволяє зробити висновок, що більшість міжнародних кооперативних принципів тією чи іншою мірою відтворені в чинному законодавстві України. Однак міжнародні кооперативні принципи, визначені МКА, порівняно із національним законодавством сформульовані більш чітко, послідовно і повно.

Крім того, перелік принципів кооперації, визначений у законах України у певній мірі не відповідає названими міжнародними кооперативними принципами. Так, у ст.27 Закону України «Про кооперацію» міжнародний кооперативний принцип демократичного управління обмежується лише принципом рівного права голосу (один член кооперативу – один голос). Міжнародний принцип економічної участі в Законі змінюється на принцип безпосередньої участі. Також недоліком з точки зору юридичної техніки є викладення окремих кооперативних принципів не у спеціальній статті Закону (ст.4 «Основні принципи кооперації» Закону України «Про кооперацію»), а в його інших розділах і статтях. Наприклад, йдеться про демократичне управління, про власність, про співробітництво і вигоду. Крім того, у названому Законі взагалі відсутні такі принципи, як самостійність та освіта, навчання та інформація.

Порівнюючи закони України про кооперацію, можна зробити висновок, що найбільш повно кооперативні принципи відтворені в Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст.3). Проте і в ньому відсутні такі принципи, як «освіта, навчання та інформація» та «самостійність і незалежність», «вигода об'єднання» («турбота за громаду»). У той же час у Законі є спеціальна ст.32, якою передбачені гарантії прав кооперативів і згідно з якою держава гарантує дотримання прав і законних інтересів кооперативів (об'єднань) та їх членів, максимально сприяє розвитку і зміцненню господарської самостійності кооперативів. Звичайно, закріплення гарантій діяльності кооперативів є необхідним, проте

принцип самостійності і незалежності має бути відтворений у спеціальній статті Закону про принципи, а гарантії повинні впливати із принципів і забезпечуватися механізмом їх належної реалізації.

Разом із тим деякі положення Закону України «Про споживчу кооперацію» не відповідають Конституції та інших законам України. Так, Законом України «Про споживчу кооперацію» (п.1 ст.9) визначено, що власність споживчої кооперації є однією з форм колективної власності. Однак ані Конституція України (ст.41), ані Цивільний кодекс України 2003 р. (Гл.23) такої форми власності не визначають. Однак така форма власності раніше була закріплена у п.4 ст.2 Закону України «Про власність» [17], що втратив чинність 27.04.2007 р. у зв'язку із прийняттям Цивільного кодексу України.

Обґрунтовуючи існування особливої форми власності, представники кооперативного права вважають, що початковим джерелом колективної власності кооперативів та їх об'єднань, у тому числі в споживчій кооперації, є громадяни. Проте як усупільнена власність кооперативу має принципові відмінності від спільної власності групи громадян, не об'єднаних в юридичну особу. Суб'єктами права спільної часткової чи сумісної власності виступають усі учасники цивільних правовідносин на договірних засадах, отже має місце множинність суб'єктів права власності.

У споживчій кооперації суб'єктом права власності є кооператив, а члени кооперативу мають право на пай, який вони можуть одержати у власність лише в разі виходу з кооперативу. За таких умов власність кооперативу розглядається колективною, що є різновидом приватної власності [18, с.129]. На практиці це забезпечує правильне і справедливе вирішення права колективної власності кооперативу як юридичної особи і права спільної часткової чи сумісної власності групи громадян, не об'єднаних в юридичну особу. До речі, право колективної власності виробничих кооперативів, підприємств споживчої кооперації визнається ст.93 Господарського Кодексу

України, а концепція представників української кооперації щодо права колективної власності підтримується і в інших країнах [19, с.60–61].

У цьому контексті на законодавчому рівні було би доцільно більш чітко визначити відносини власності між споживчими товариствами і спілками, які зазвичай є засновниками кооперативних підприємств. При цьому важливо забезпечити право власності засновників, господарську і майнову самостійність заснованих підприємств як господарюючих суб'єктів.

Законом України «Про споживчу кооперацію» (ст.1) встановлено, що споживча кооперація «здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі». Відповідно до ст.3 цього Закону кооперація незалежна у своїй діяльності від органів державного управління, політичних та інших громадських організацій. Основним документом, що регулює діяльність споживчого товариства, є статут, у якому і визначаються основні види його діяльності. Саме тому не відповідає цьому Запові існуючий механізм видачі ліцензій на право здійснення кооперативами окремих видів статутної діяльності, що є необхідною передумовою функціонування прибуткових організацій, а не кооперативних, які за своєю правовою природою є неприбутковими.

На підставі вищевикладеного варто зробити такі висновки. По-перше, головне призначення принципів кооперативного права – забезпечення втілення в законодавство єдиної політики щодо кооперації, закладених у ній кооперативних ідей і принципів. Порівняльний аналіз кооперативних принципів, сформульованих МКА, і принципів, передбачених у законах України про кооперацію, дозволяє зробити висновок, що більшість міжнародних кооперативних принципів не достатньо повно

закріплені в чинному законодавстві України. Окрім того, міжнародні кооперативні принципи, визначені установчими документами МКА, порівняно із національним законодавством сформульовані більш чітко, послідовно та повно.

По-друге, у нормативно-правових актах України у сфері споживчої кооперації наголошується на важливій ролі кооперативного сектора у розвитку національної економіки, їх орієнтуванні на міжнародні світові стандарти, проте на сьогодні вони мають декларативний характер, оскільки відсутні реальні механізми державного сприяння підтримки споживчих кооперативів. Тому ефективність реалізації світових стандартів споживчої кооперації значною мірою залежить від державної політики підтримки цього процесу.

По-третє, з метою належної імплементації міжнародних стандартів кооперації національні принципи кооперації необхідно викласти в консолідованому вигляді у єдиній статті Закону України «Про кооперацію» (ст.4), «Про споживчу кооперацію» (ст.2), «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст.3) та узгодити та доповнити їх перелік принципами кооперації, передбаченими Статутами МКА 2009 р., розкрити їх зміст та забезпечувати механізм їх реалізації. Зокрема, у ст.4 Закону України «Про кооперацію принцип демократичного управління варто розширити відповідно до розуміння другого міжнародного кооперативного принципу; змінити принцип безпосередньої участі на принцип економічної участі; додати принцип «самостійності», принцип «освіта, навчання та інформація». У Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст.2) варто передбачити такі принципи, як добровільність та відкрите членство (замість «добровільність, членство»), економічна участь, освіта, навчання, інформація. У Законі України «Про сільськогосподарську кооперацію» (ст.3) варто додати такий принципи, як «освіта, навчання та інформація» та «самостійність і незалежність», «вигода об'єднання».

ЛІТЕРАТУРА

1. Draft guidelines aimed at creating a supportive environment for the development of cooperatives 2001. UN General Assembly LVI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/documents/ecosoc/docs/2001/e2001-68.pdf>.
2. Statutes as adopted by the General Assembly, 6 June 2008 for enactment 1 January 2009 and revised by the General Assembly 20.11.2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ica.coop/ica/2009-ica-statutes.pdf>.
3. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
4. Каран В. В. Міжнародний кооперативний альянс та провідні тенденції розвитку кооперативного руху в Східноєвропейському регіоні / В. В. Каран // Культура народів Причорномор'я. – 2005. – № 57. – Т. 2. – С. 68–73.
5. Кооперативне право : підручник / за ред. В. І. Семчика. – К. : Ін Юре, 1998. – 230 с.
6. Кооперативы в процессе социального развития: Доклад Генерального Секретаря ООН от 16.07.2003 на 58-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N03/430/38/PDF/N0343038.pdf?OpenElement>.
7. Кооперативы в процессе социального развития: Резолюция 56-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН № 56/114 от 19.12.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/481/28/PDF/N0148128.pdf?OpenElement>.
8. Погрібний О. О. Стан та перспективи розвитку кооперативного права // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. – Т. 4: Методологічні засади розвитку екологічного, земельного, аграрного та господарського права / Погрібний О. О., Семчик В. І. ; за ред. Ю. С. Шемшученка. – Х. : Право, 2008. – С. 126–1151.
9. Право власності в споживчій кооперації України. – К. : ІДП НАНУ, 1996. – С. 60–61.
10. Закон України «Про власність» : від 07.02.1991 р., № 697-ХІІ // ВВР УРСР. – 1991. – № 20. – Ст. 249.
11. Постанова Укоопспілки «Про затвердження Статуту Центральної спілки споживчих товариств України (Укоопспілки)» : від 18.03.2009 р. // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. – 2009. – 04. – № 14–15.
12. Указ Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» : від 19.12.2000 р., № 1348/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 51. – Ст. 2198.
13. Закон України «Про кооперацію» : від 10.08.2003 р., № 1087-IV // ВВР України. – 2004. – № 5. – Ст. 35.
14. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» : від 17.07.1997 р., № 469/97-ВР // ВВР України. – 1997. – № 39. – Ст. 261.
15. Закон України «Про споживчу кооперацію» : від 10.04.1992 р., № 2265-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 30. – Ст. 414.
16. Стратегія розвитку споживчої кооперації України (2004-2011 рр.) / кер. авт. кол. С. Г. Бабенко. – К. : Укоопспілка, 2004. – 62 с.
17. Федоришин Н. Ю. Міжнародне кооперативне співробітництво як форма економічної інтеграції / Н. Ю. Федоришин // Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. научн. трудов. Ч. 1: Развитие внешнеэкономических связей, трансграничного сотрудничества, вопросы обеспечения безопасности и конкурентоспособности. – Донецк, 2009. – С. 214–221.
18. Цивільний кодекс України : від 16.01.2003 р., № 435-IV // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
19. Щербакова В. В. Совершенствование управления в потребительской кооперации на основе принципов международного кооперативного альянса: дис. ... кандидата экон. наук :

08.00.05 / Щербакова В. В. – Белгород, 2000. – | 169 с.

Ткаченко А. В. Особливості імплементації міжнародних стандартів споживчої кооперації в Україні / А. В. Ткаченко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 878–884 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11tavkvvu.pdf>

Досліджено ступінь відповідності національного законодавства України принципам Міжнародного кооперативного альянсу та визначена необхідність внесення змін до чинного українського законодавства з урахуванням світових стандартів споживчої кооперації.

***

Ткаченко А.В. Особенности имплементации международных стандартов потребительской кооперации в Украине

Исследована степень соответствия национального законодательства Украины принципам Международного кооперативного альянса и определена необходимость внесения изменений в действующее украинское законодательство с учетом мировых стандартов потребительской кооперации.

***

Tkachenko A.V. The Peculiarities of Implementation of the International Standards of Consumer Co-Operation in Ukraine

The measure of correspondence of the Ukrainian national legislation to the International Co-operative Alliance principles is researched. The necessity to make amendments of Ukrainian legislation in force according to the international standards of consumer co-operation is also determined.